

mål+⁴mæle

Dansk i krogene

Hvilke problemer er forbundet med indførelsen af engelsk som concern- og undervisningssprog i danske sammenhænge? Hanne Tange belyser bagsiden af medaljen *side 7*.

Sprogforskeren Karl Verner

Den danske sprogforsker Karl Verner kom halvsovende til en indsigt, der gjorde ham verdensberømt, i hvert fald inden for sprogvidenskaben. Læs om Verners Lov og liv *side 14*.

De engelske apostroffer

Måske er det engelsk afsmitning, der giver galopperende apostroffer i dansk, som i Åse's *blomster*. Men kan englænderne sætte apostroffer rigtigt? Se svaret *side 20*.

Skal barnet hedde Cathibualine, Fessine eller Lavine?

Kan man kalde sin datter for *Cathibualine*, *Fessine* eller *Lavine*? Næppe i dag, men navnene har faktisk været brugt. Birgit Eggert dykker ned i sære danske navne på *side 22*.

Til hånde til lands og til vands

Vi bøjer ikke ordet *hånd* – *hånde*. Hvor kommer så dette *-e* fra? Og hvad med *-s* i *til lands og til vands*? Jan Katlev giver en komplet oversigt over ord med disse seje endelser og forklarer, hvor de kommer fra. Læs *side 27*.

Årets sidste ord og udtryk

Vær med til at vælge dem på *side 31*.

Sprogligheder	2
Den tavse organisation	7
Karl Verner	14
Apostrophitis britannica	20
Hvad skal barnet ikke hedde?	22
Så til søs!	27
Flere nomineringer til Årets ord og udtryk	31

Sproget er beslægtet med værktøjet; også det hører til livets redskaber.

Karl Bühler (1879-1963)

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
 Institut for Nordiske Studier
 og Sprogvidenskab,
 Københavns Universitet,
 Njalsgade 120,
 2300 København S
 E-mail: ce@hum.ku.dk

? Powerpoint

Vi er nogle stykker, der har diskuteret *powerpoint*. Hvordan skal ordet bøjes? Selv om det egentlig er et egennavn, så bruger man det jo som et fællesnavn, hvor man kan have flere af dem. Så hedder det så flere *powerpoints* eller...? Hedder det *mit powerpoint* eller *min powerpoint*? Vi er stødt på betegnelser som *powerpoint show*, *powerpoint præsentation*, *powerpoint oplæg mv.*, men kan man

nøjes med at sige *powerpoint* og dermed lade det være underforstået, at der menes 'show', 'præsentation' mv.? Er én betegnelse mere korrekt end andre?

På forhånd tak
 Louise Boisen, Århus

! Det har altid været forbundet med problemer at integrere fremmedord i dansk. Det har det både for den enkelte sprogbruger, for Dansk Sprognævn og for ordbøgerne, som omsætter Sprognævnets beslutninger eller til dels går egne veje. Det aktuelle eksempel med *powerpoint* bliver ikke mindre problematisk af, at det er et navn, der skrives på en påfaldende måde – vi har her tilladt os at normalisere fra *PowerPoint* – og ofte dækker over en underforstået sammensætning. Ordet er ikke behandlet i den seneste version af Sprognævnets retskrivningsordbog, heller ikke i internetsversionen.

Én grammatisk regel gælder dog stadig, selv om ordet volder problemer på andre fronter: at ordsammensætninger på dansk skrives sammen, også selv om førsteledet er et oprindeligt engelsk ord. Det korrekte

er derfor under alle omstændigheder *powerpoint-show*, *powerpoint-præsentation* og *powerpoint-oplæg*. Den "distancerende" bindestreg skyldes, at førsteleddet trods alt opleves som lidt fremmed.

Om man vælger de sammensatte eller usammensatte betegnelser, er ikke så meget et korrektheds- som et stilspørgsmål: Jo mere tydelig man er, desto mere formel vil stilen være. *Min powerpoint var mislykket* er altså lidt mere uformelt end fx *min powerpoint-præsentation var mislykket*.

I sammensætninger med *powerpoint* er der ikke noget problem med at bestemme det grammatiske køn. Det følger sidsteleddet, altså *en powerpoint-præsentation*, men *et powerpoint-show*. Men der er ikke en tilsvarende dansk konvention, der kan afgøre det grammatiske køn på *powerpoint* alene. At dømme efter den faktiske sprogbrug er ordet dog blevet fælleskøn, altså *en powerpoint*. Det er tilsyneladende 200 gange så hyppigt som intetkønsudgaven, *et powerpoint*. I sammenhænge som *en præsentation med/på powerpoint* eller *jeg kan ikke finde ud af powerpoint* kan man ikke se ordets køn.

Hvad Sprognævnet eventuelt lægger sig fast på, er ikke godt at vide, men faktisk har nævnet strengt taget ikke mandat til at bestemme ordenes køn – ligesom fx ords betydning ligger uden for dets kompetenceområde. Her bestemmer sprogbrugen, dvs. sprogbrugerne. Men nævnet plejer ikke desto mindre at anbefale et køn i sin retskrivningsordbog.

Der er i sagens natur derfor heller ingen officiel norm for ordets

flertalsbøjning. Selv om der er fortilfælde, hvor Sprognævnet har anbefalet danske bøjningsendelser til engelske låneord (eksempelvis pluralisformen *interview-er*, som nu er frafaldet), så ser sprogbrugen ud til at vakle mellem nulform: nogle *powerpoint* og *-s*: *nogle powerpoints*, med flertal for *s*-formen.

I øvrigt er det ingen selvfølge, at ordet skal være engelsk. I Norge taler nogle også om *kraftpegning*, som er et oversættelseslån fra *powerpoint*.

KF, CE

? Pøvs

heey mål og mæle...

mig og min lære har en diskusion om ordet *pøvs* er et ord, det er en forkortelse af *behøves*.

der er mange i min klasse som også siger det, om mener at det er et ord... hvis det er et ord, må i meget gerne svare tilbage...

MVH. Katarina Flyvholm Jensen
6.Z lynghøjskolen

! Selvfølgelig er *pøvs* et ord, når I er nogle, der bruger det og er enige om betydningen. Du kan også google ordet og finde, at der er andre, der siger og skriver ordet på samme måde som dig. Udtalen "*pøvs*" findes endda i *Den Store Danske Udtaleordbog* fra 1991. Så du kan være ret sikker på, at der også er voksne, som bruger udtalen. Jeg har nu også hørt ordet udtalt "*høvs*", "*det høvs du ikke gøre*". Og der er sikkert også andre måder at udtale ordet på.

Men din lærer har ret i, at *pøvs*

ikke er et andet ord end *behøves*. Det er bare *en anden form* af *behøves* – en forkortelse, sådan som du også skriver. Så i skolen skal du skrive *behøves*, selv om du siger "pøvs", "høvs" eller noget andet.

Vi skriver nemlig ikke helt så forskelligt, som vi taler. For så ville det blive besværligt at læse, fordi ordene kunne se ud på mange forskellige måder: *behøves*, *pøvs*, *bhøvs*, *høvs*, *høvs* osv. Vi kan faktisk læse noget hurtigere, end vi kan tale og lytte, men kun så længe, ordene er skrevet på den kendte måde. Forskellige måder at skrive ordene på er altså ikke særlig venligt over for dem, vi skriver til. Læserne kan heller ikke bare sige, "hov, skriv det lige igen", sådan som man kan sige, "hov, sig det lige igen". Skriften er noget mere fastlagt end udtalen. De rigtige stavemåder for de almindeligste ord står i *Retskrivningsordbogen*.

Det står i loven, at skolerne skal følge *Retskrivningsordbogen*. Derfor skal din lærer tælle det som en fejl, når du skriver *pøvs* i stedet for *behøves*. Men det skal da ikke forhindre dig i at skrive *pøvs* til dine venner og til andre, som godt kan lide den måde at sige og skrive ordet på.

Der er en del accepterede forkortelser i både udtale og retskrivning, fx *værsgo* (*vær så god*), *sgu* (*sågu*, så *Gud hjælpe mig*), *bil* (*automobil*) og *tv* (*television*). Udeladelse af stavelser har også været kendt i hele det danske sprogs historie. Vi skriver ikke *løghærdagh* længere, men *lørdag*; og vi siger ikke *odinsdag* længere, men bare *onsdag*. Det kan være, at din udgave af *behøves* bliver ret almindelig

engang. Så bliver den måske også til en accepteret stavemåde i *Retskrivningsordbogen*.

CE

? "28 skal der stå"

Da jeg i 1962 startede i første klasse, lærte vi blandt andet, at alfabetet indeholder 28 bogstaver. Når jeg tæller efter, kan jeg ikke få det til andet end 29. Hvilket bogstav er mindre værd end de øvrige?

Jeg kan komme med disse mulige kandidater: *Q*, *x* eller *z* blev, så vidt jeg husker, "miskrediteret" ved den retskrivningsreform, der afskaffede stort begyndelsesbogstav i navneord. *W* alfabetiseredes tidligere ikke selvstændigt i dansk. *Å* er det sidst tilkomne bogstav. Men hvad er egentlig rigtigt?

Eskild Nielsen

! Det er *w*, som er udeladt. Snakken om kun 28 bogstaver kommer nok fra alfabet-sangen, som nu slutter "28 skal der stå", sådan at sidste linje rimer på sidste bogstav, *å*. Det gjorde den ikke tidligere, som det ses af eksemplet fra *De smaa synger* (ved Gunnar Nyborg-Jensen, 1948).

Den gamle slutning, "nu kan jeg min ABC", er en oversættelse fra amerikansk engelsk, "now I know my ABC". Det er nemlig sådan, at det sidste bogstav, *z* ("zee"), rimer på *c* ("see") på amerikansk engelsk. På britisk engelsk hedder *z* "zed". Alfa-betsangen med musikken af Rameau blev i øvrigt ophavsretsligt beskyttet (med copyright) første gang i 1835 i

USA. I Danmark er der vist ikke copy-right på alfabetet endnu.

Den moderne slutlinje, som rimer på å, "28 skal der stå", er således først kommet til lidt tid efter indførelsen af å, dvs. efter 1948. Så det er ikke å, der mangler, hvis man nu kun tæller 28 bogstaver. Sjovt nok havde udgiveren selv ikke rigtig vænnet sig til å, for han skriver aa i paa i sidste linje – og bruger i øvrigt aa i både tekster og i bogens titel. Måske er det en medvirkende årsag til, at han ikke har været så stærkt tilskyndet til at finde et rim på å.

CE, KB

? Vanlig og sædvanlig

Jeg har lagt mærke til, at de i Danmarks Radio bruger ordet vanlig,

hvor vi andre ville sige sædvanlig. Det lyder underligt og halvsvensk. Hvad kan der ligge bag?

Mads Bjerre
Herlev

! Det er rigtigt; jeg har også lagt mærke til det. En eller anden bussemænd må have forbudt sædvanlig i Danmarks Radio, og det retter man sig artigt efter.

Det der ligger bag, er muligvis den idé at sæd- i sædvanlig i sig selv betyder 'skik', tænk på sæd og skik, så sædvanlig og sædvane må være slemme eksempler på "dobbeltkonfekt". Dette er et helt forkert ræsonnement.

Vane og sædvane betyder absolut ikke det samme. En vane er et individs mere eller mindre automatiserede adfærd, mens en sædvane stort set er det samme som en skik, dvs. en kollektiv vedtægt om at noget skal gentages eller gøres på en bestemt måde: *Ole har den vane at han rører rundt i kaffen med sin kuglepen; det er en sædvane i familien at der spises til aften efter tv-avisen.*

Forbindelsen som sædvanlig dækker både vaner og sædvaner: *Ole rører som sædvanlig rundt i kaffen med en kuglepen; familien spiser som sædvanlig efter tv-avisen. Men som sædvanlig tør man heller ikke bruge i Radioen; det bliver til det tit helt forvrøvede vanen tro: Det bliver vanen tro regnvejrr juleaften.*

Den naturlige og logiske afledning af sædvane er sædvanlig og absolut ikke vanlig. I øvrigt er ordene sædvane og sædvanlig lige så gamle som

det danske sprog. Vikingerne brugte dem såmænd, og de skelnede skam mellem vane og sædvane.

EH

? Tralleord

Findes der en betegnelse for mere eller mindre konventionelle musikalske "nonsensord" som *be-bop-a-lula*, *a-whop-bop-a-lula-a-whop-bang-boom* og *shu-bi-dua*? Ved man, hvor de kommer fra? Og er de specifikke for engelsksproget populærmusik, eller kender man fænomenet andre steder også? Gælder der nogle særlige regler for, hvordan de er sat sammen? Og hvad med *ju-hu-piger*? Har de også noget med sagen at gøre?

*Kenneth Falster
Valby*

! Ord som *be-bop-a-lu-la* kaldes for *tralleord*. Tidligere udgjorde de en lille del af rodekassen *udråbsord*. Men det viste sig, at denne kasse ikke kunne defineres samlet, da den foruden *udråbsord* også bestod af *lydord* (*mjav*), *vrøvleord* (*giffen-gaffen*), *trylleord* (*sesam*) og – *tralleord* (*tra-la-la*). Der er ikke særlig mange etablerede *tralleord* i dansk almensprog: *falderi*, *faldera*, *sing-sa-li-a* (stærkt gammeldags), samt følgende, der er bundet til bestemte tekster: *sim-sa-la-dim-bamba-sa-la-du-sa-la-dim*, *ding-e-luh-og-lej* og *krit-te-vit-te-vit*; de to sidste står endda på grænsen til *vrøvleord*. Men *tralleords*-elementer kan uden videre improviseres. Dét gælder også *lydordene*, men ikke de "gamle" ordklasser.

Det må erkendes, at amerikanerne dyrker *tralleord* i højere grad end vi, især de improviserede: *Armstrong* sværmede for *ba-ba-zu-zet*, på grundlag af hvilket *Jesper Klein* byggede en lang historie om denne barber ved navn *Zu'zet*. Mest sagde *Armstrong* dog bare *oh yeah*, hvad der må analyseres som to *udråbsord* i *tralleordsfunktion*. Et andet amerikansk skabt *tralleord* er dét, du selv nævner, *udødeliggjort* af *Little Richard* og *Pat Boone*. Et mere er *shu-bi-duh-a*, gerne brugt som et baggrunds-akkompagnement.

Du kalder *tralleordene* for "nonsensord" – med god grund, de skal jo bare lægge *artikuleret lyd* til tonerne, man synger. Men hvis de er totalt blottet for mening, er de jo slet ikke ord. For min skyld må man godt kalde dem "pseudo-ord", men umiddelbart virker de jo gode nok, og de er medtaget i *ordbøger* gennem århundreder. Kan vi dog ikke presse lidt mening ud af dem? *Svenskeren Ideforss* mente i sin store bog om *udråbsord* m.m. fra 1928, at de udtrykte *livsglæde*. Det er ofte rigtigt, men ikke en *definitorisk* egenskab, eftersom en del mennesker netop giver sig til at synge og tralle, når de er triste. Vi lader spørgsmålet stå åbent.

Så er der *juhu-pigerne*. *Juhu* er her dannet som *lydord* – ikke som *tralleord* – der skal demonstrere lyden af pigers diskante baggrundskor. Og det samme gælder *be-bop*: Ordet skal demonstrere de korte toner med stort interval, der karakteriserer denne jazzform.

Lars Brink

Den tavse organisation

- Hvorfor fællessprog ikke nødvendigvis betyder sprogligt fællesskab

Af Hanne Tange

Forestil dig et åbent kontorlandskab i en større dansk virksomhed. Rundt omkring ved bordene er medarbejdere i gang med deres forskellige hverdagsgøremål. De skriver e-mails, mens de snakker med naboen, udveksler et par rappe bemærkninger på vej mod kopimaskinen og samles i pauserne omkring kaffemaskinen for at dele historier om sommerferien, chefen og det seneste projekt. Prøv så at forestille dig det samme rum, bare *lydløst*. Et kontormiljø, hvor arbejdet foregår i stilhed, fordi den løse snak hen over reoler og kopimaskiner er begrænset til et minimum. Det sidste er dagligdagen i mange engelsksprogede virksomheder i Danmark. For selv om der er mange gode grunde til at indføre engelsk som fællessprog i internationale organisationer, oplever danske medarbejdere, at et sprogskifte har konsekvenser for det sociale miljø på arbejdspladsen. At det faktisk slet ikke er så let endda at opretholde en uformel, drillende tone, når det hele skal foregå på engelsk.

Også inden for uddannelsesverdenen har den tavse organisation bredt sig. Vi møder den i kantinen, hvor personalet klapper i som østers, fordi de mangler de engelske ord for frikadeller, leverpostej og salatbuffet. Eller på studiekontoret, hvor overassistenten prøver at undgå telefon-

samtaler og studenterforespørgsler, når disse kræver engelsk. Endelig ser vi den i undervisningslokalet, hvor undervisere på engelsksprogede uddannelser oplever, hvad de beskriver som en larmende tavshed. Ikke så meget, fordi lektorerne mangler engelskfærdigheder, for de fleste har præsenteret deres forskning internationalt og har således haft lejlighed til at tilegne sig et engelsk fagsprog. Men fordi de studerende har svært ved at formulere spørgsmål og kommentarer på et fremmedsprog, ender meget international undervisning som envejskommunikation.

Ovenstående er eksempler på adfærd, som jeg enten selv har observeret eller har fået beskrevet af medarbejdere i organisationer, der har valgt at indføre engelsk som fællessprog. I det følgende vil jeg gå bag om den tavse organisation og redegøre for nogle af de sociale og sproglige processer, der motiverer en sådan opførsel. Jeg vil forsøge at vise, at internationalisering er andet og mere end et simpelt sprogskifte, og at indførelsen af engelsk som fællessprog ikke er ensbetydende med skabelsen af et sprogligt fællesskab.

Hvorfor fylder engelsk så meget?

Det kan virke underligt, at en specialist i engelsk vælger at kigge på ud-

viklingen på danske arbejdspladser, og det ville jeg nok heller ikke have gjort for bare tyve år siden. Men en række tendenser har øget det engelske sprogs synlighed i en sådan grad, at det i dag fungerer som officielt eller uofficielt andetsprog inden for flere af samfundets sektorer. Blandt de væsentligste tendenser er globaliseringen, vidensøkonomien samt danskernes holdning til engelsk.

Globalisering kan forstås som en ekstern såvel som en intern forandring. På den ene side er globalisering en udadrettet bevægelse mod nye markeder, samarbejdspartnere og rejsemål. Denne proces styrker engelsk, fordi dette sprog anerkendes over hele verden som et *lingua franca* – det medium, vi tyr til i situationer, hvor vi mangler færdigheder i eksempelvis fransk, spansk, persisk eller kinesisk. Men globalisering repræsenterer samtidig en indadrettet bevægelse. Flere og flere møder i dagligdagen mennesker, der ikke kan dansk, og hvad enten de kommer hertil som indvandrere, speciallæger eller studerende, er de et udtryk for globalisering. Når antallet af udefrakommende stiger, kommer de til at fylde mere på arbejdspladsen, og de vil som regel være nødt til at bruge engelsk, når de henvender sig til kollegerne.

Samtidig er der sket en udvikling fra en mere traditionel, produktionsbaseret økonomi til det, der ofte betegnes som en vidensøkonomi. Vidensøkonomien bygger på en kombination af en højtuddannet arbejdsstyrke og adgang til ny teknologi og har i Danmark blandt andet ført

til vækst inden for telekommunikation, miljøteknologi og software. Der er to årsager til, at vidensøkonomien er med til at styrke engelsk. For det første rekrutterer mange virksomheder vidensarbejdere internationalt, hvilket øger antallet af ikke-dansktalende medarbejdere på danske arbejdspladser. For det andet er vidensarbejde dyrt, og det er derfor naturligt for virksomhederne at udføre sprogtunge aktiviteter som softwareudvikling og kommunikation på det sprog, der giver adgang til den størst mulige kundekreds.

Men den væsentligste grund til, at engelsk er blevet så fremtrædende, er holdningen til sprog i Danmark. For som Bent Preisler påviser i *Danskerne og det engelske sprog* (1999), vurderer mange danskere deres engelskfærdigheder til at være fuldt tilstrækkelige til at udføre forskellige hverdagsgøremål og er generelt positive over for et møde med engelsk i hverdagen. Faktisk er nogle danskere så glade for engelsk, at de automatisk slår over i fremmedsproget, hvis de spotter en britisk eller amerikansk accent, hvilket gør det vanskeligt for visse grupper af udlændinge at tilegne sig dansk. Danskernes imødekommende holdning har gjort det nemt at indføre engelsk som fællessprog på universiteter og i virksomheder. Størstedelen af medarbejderne vil mene, at de sagtens kan arbejde på fremmedsproget, og restgruppen vil formentlig forholde sig tavs. I dagens Danmark er der nemlig ikke ret meget prestige i at sige, at man ikke kan fungere på engelsk.

To forskningsprojekter

Siden 2005 har jeg indsamlet empirisk viden om engelsk på danske arbejdspladser. Jeg har blandt andet foretaget undersøgelser af sprog i multikulturelle virksomheder og på de videregående uddannelser.

Begrebet "den tavse organisation" opstod i forbindelse med et projektsamarbejde med Jakob Lauring. Under feltarbejde i en større multikulturel virksomhed bemærkede han, hvordan det åbne kontorlandskab var underligt stille – uden den summen, der som regel danner baggrund for medarbejdernes forskellige aktiviteter. Med udgangspunkt i en række interview med ansatte fra fjorten engelsksprogede virksomheder i Danmark satte vi os for at belyse, hvad det var for sproglige og kommunikative processer, der kom til udtryk i en sådan stilhed. Det bragte os til den konklusion, at indførelsen af engelsk som fællessprog i internationale virksomheder kan virke hæmmende for medarbejdernes deltagelse i samtaler og netværk på tværs af nationaliteter.

Det andet forskningsprojekt, som jeg trækker på, er en igangværende undersøgelse af internationalisering på danske universiteter. Siden 2007 har jeg interviewet undervisere på engelsksprogede uddannelser med henblik på at afdække, hvilke udfordringer og muligheder, de ser i et internationalt læringsmiljø, og et gennemgående tema for disse samtaler har været sprog. Underviserne bliver bedt om at beskrive deres forudsætninger for at formidle et fagligt vanskeligt stof på engelsk i forhold til

de studerendes evne til at modtage viden på et fremmedsprog, og den foreløbige konklusion er, at internationalisering – ud fra et rent sprogligt perspektiv – er ensbetydende med et lavere fagligt niveau, mindre dialog og alt i alt en lidt mere kedelig undervisning.

Projekternes konklusioner skal ses i lyset af den særlige sproglige og kommunikative adfærd, der opstår blandt danske medarbejdere som reaktion på kravet om at anvende engelsk som arbejdssprog. Jeg har valgt at opsummere denne opførsel under overskrifterne *sprogklynger* og *udvandet kommunikation*.

Sprogklynger

Sprogklynger beskriver den tendens, vi har til at søge sammen med folk, der taler samme sprog som os selv. Du kender det måske fra internationale konferencer, hvor der hurtigt dannes grupper af danskere, tyskere, amerikanere og spaniere. Eller fra fodbold- eller spejderlejre ude i verden, hvor det allerede i løbet af de første dage bliver klart, at der bare er nogen, der er nemmere at tale med end andre. Måske er det, fordi de taler vores sprog, for alt andet lige vil de fleste foretrække samtaler på modersmålet. Men der kan også opstå klynger af danskere, islændinge, finner og svenskere, der så vælger engelsk som fællessprog. Inden for en sådan gruppe er det nemlig relativt nemt at blive enige om, at engelsk talt med en nordisk accent er nemt at forstå, hvorimod accenter, der ligger langt fra den nordiske (f.eks. kinesisk eller italiensk engelsk), giver problemer.

I de multikulturelle virksomheder kan der opstå sprogklynger i en række forskellige situationer. Ved løsningen af arbejdsopgaver fortæller danske medarbejdere, hvordan de eksempelvis fravælger at søge hjælp hos udenlandske eksperter, hvis de ved, at der er en dansker, der kan gøre det næsten lige så godt. Denne opførsel går naturligvis imod virksomhedernes officielle sprogpolitik, for hele ideen med at indføre engelsk som fællessprog er, at det skal være nemt at udveksle erfaringer og viden på tværs af nationaliteter. Alligevel indrømmer mange, at kommunikationen både er nemmere og hurtigere, når den foregår på modersmålet.

En anden adfærd, som vores undersøgelse har afdækket, er danske medarbejders tendens til at bruge dansk, når de samles i kaffe- og frokostpauser. Ikke overraskende er det særligt de udenlandske ansatte, der bemærker dette, for det har alvorlige konsekvenser for deres mulighed for at indgå i et fællesskab med danske kolleger. Omvendt er det vigtigt at understrege, at denne adfærd ikke opstår, fordi disse medarbejdere er danskere. Den opstår, fordi de rent sprogligt udgør et flertal, og man vil formodentlig kunne se samme opførsel blandt spanske medarbejdere i Madrid eller østrigske medarbejdere i Wien. For ikke-dansktalende ansatte betyder brugen af dansk i pauserne, at det er vanskeligt at blive en del af organisationens sociale liv. Aftaler om fredagsøl, gaveordninger og julefrokostunderholdning klares mange steder over en kop kaffe, og er man ikke med i de indledende drøftelser,

er det sandsynligt, at man heller ikke deltager i selve begivenheden.

I undervisningslokalet er sprogklyngerne specielt synlige før og efter en forelæsning. På internationale hold, hvor der er store grupper af studerende med samme sproglige baggrund, vil underviseren kunne høre, hvordan der i pausen tales kinesisk i det ene hjørne, fransk i det andet, cirka midt for sidder en flok polakker, mens man på bagerste række finder fire spaniere plus en enkelt argentiner. Faktisk er tendensen til at søge sammen i sproglige fællesskaber så markant på de engelsksprogede uddannelser, at erfarne undervisere vælger aktivt at modarbejde sprogklynger ved eksempelvis at sammensætte projektgrupper på tværs af sprog.

Også underviserne bemærker danskeres forkærlighed for modersmålet. De fleste har forståelse for, at danske studerende snakker dansk i pausen, for som nogle udtrykker det, har vi alle et behov for at slappe af på det sprog, vi er mest fortrolige med. Til gengæld finder flere, at det er uhenigtsmæssigt, når danskerne fremsætter faglige og praktiske spørgsmål på dansk. For selv om disse samtaler mellem underviser og studerende for det meste foregår i pausen, sidder der udenlandske studerende i lokalet, der måske har samme spørgsmål, og som kan være med på en lytter, hvis det foregår på engelsk. Derfor er der også undervisere, der bevidst forsøger at svare danskerne på engelsk, så alle kan følge med. Er danskerne insisterende, vil de færreste dog vælge at fortsætte på engelsk. Som

en underviser bemærker, kan man jo ikke vide, om de danske studerende vælger dansk, fordi deres sprogfærdigheder ikke er gode nok til, at de kan indgå i en faglig diskussion på engelsk.

Hvad enten de forklares med manglende sprogkundskaber eller et behov for at slappe af på modersmålet, har sprogklynger betydning for samarbejdet på tværs af sproglige fællesskaber. For etableringen af sprogklynger kan betyde en dalende interesse i at opsøge folk med en anden sproglig baggrund. Som reaktion på manglende adgang til de dansk-talende grupper vil udlændingene måske søge sammen i alternative fællesskaber, således at der reelt opstår parallelsamfund inden for de internationale organisationer. Dertil kommer, at sprogklynger kan betyde en marginalisering af internationale medarbejdere og studerende. Mange af disse udtrykker et ønske om at indgå i et fællesskab med danske kolleger, men understreger, at det er svært. Deres eneste konkrete bud på, hvordan man kommer ind på livet af danskerne, er at lære dansk, hvilket synes paradoksalt, når nu virksomheder og uddannelsesinstitutioner lover engelsk som fællessprog.

Udvandet kommunikation

Kommunikationen udvandes, når sprogbrugerne enten helt fravælger samtaler på engelsk eller begrænser disse til formelle situationer som for eksempel møder eller projektpresentationer. Der er tale om en adfærd, der tydeligvis er forbundet med indførelsen af engelsk som fællessprog,

men som kan være vanskelig at dokumentere. For hvordan får man i spørgeskemaundersøgelser og medarbejdersamtaler afdækket en dialog, der slet ikke har fundet sted? Ikke desto mindre er den udvandede kommunikation et fænomen, som rigtig mange nikker genkendende til. De har måske set det under personalemødet, hvor snakken går, indtil ordstyreren sætter mødet i gang, og der pludselig kommer krav om, at diskussionen skal foregå på engelsk. Det kan også være, de selv har været med til at udvande kommunikationen ved at undlade at fortælle deres anekdoter til udenlandske kolleger, fordi de bare ikke virker så godt på engelsk.

Medarbejderne beskriver udvandet kommunikation som en forandring af stemningen på arbejdspladsen. De kan ikke altid sige præcis, hvad der er sket, men oplever tydeligvis, at virksomheden ikke længere er den samme. Det kan være, fordi man med engelsk har fået en anden omgangstone. At den underforståede danske humor forsvinder, fordi sådanne underfundigheder er svære at oversætte til et fremmedsprog. Eller at der sker en formalisering af kommunikationen. Når medarbejderne fravælger al unødvendig dialog, ender møderne nemlig som organisationens primære samtaleforum, og her bliver diskussionen aldrig så løssluppen og spontan som i kaffepausen.

En mulig forklaring på medarbejdernes tilbageholdenhed er sproglig usikkerhed. Selv om de fleste ser sig i stand til at udføre arbejdsopgaver på engelsk, er det ikke givet, at deres ordforråd er omfattende nok til

at udtrykke de betydningsnuancer og stemninger, der kendetegner den uformelle kommunikation. De kan med andre ord godt præsentere et projekt på fremmedsproget, men ikke nødvendigvis fortælle en historie eller en vittighed. I og med at der fra arbejdsgivers side ikke er krav om at deltage i den slags smalltalk, kan sprogligt usikre medarbejdere imidlertid undgå at udstille deres mangler ved at fravælge unødvendige samtaler på engelsk. Derfor vil den uformelle kommunikation i engelsksprogede virksomheder også nogle gange blive begrænset til et minimum.

Den medarbejdergruppe, der er mest sårbar over for udvanding, er underviserne på de internationale uddannelser, for sprog er meget vigtigt for deres evne til at formidle et fagligt kompliceret stof. De fleste undervisere mener, at deres fagsprog er udmærket, og at de ikke har problemer med at forelæse på engelsk. Men god formidling kræver hverdagsprog såvel som fagterminologi, og her oplever mange, at de kommer til kort. Måske bliver de nødt til at udelade det eksempel, de normalt ville bruge til at illustrere en bestemt teoretisk pointe, fordi de ikke kan få det oversat til engelsk. Det kan også være, at de bemærker, at undervisningen er blevet lidt mere kedelig, for selv de, der betegner deres sprogkundskaber som gode, indrømmer, at det er svært at fortælle vittigheder på engelsk.

I auditorierne kommer udvandingen også til udtryk i manglende dialog mellem underviser og studerende. For selv om de fleste har accepteret,

at uddannelserne nu foregår på engelsk, har sprogskiftet givet en mere passiv studenterrolle. Det kan til dels tilskrives de studerendes sprogkundskaber, for selv om de er i stand til at følge forelæsninger på engelsk, kan de ikke altid formulere faglige pointer og spørgsmål på fremmedsproget. Hvis de så samtidig ved, at det er i orden at bruge dansk i pausen, kan det være fristende at udsætte et eventuelt tvivlsspørgsmål. Men de studerendes tavshed er også en konsekvens af blandede internationale hold. At der sidder studerende i lokalet, som ikke er vant til at diskutere i timerne. De taler kun, hvis underviseren henvender sig direkte til dem, og bidrager på den måde til at gøre undervisningen tavs.

Den udvandede kommunikation kan få alvorlige konsekvenser for virksomhedens uformelle informationssystem. For når medarbejderne ikke længere udveksler anekdoter og sladder, mister de et vigtigt forum for netværksdannelse og vidensdeling. Danskerne vil måske reagere ved at danne sprogklynger med plads til at dyrke dansk humor og danske spidsfindigheder. Det vil imidlertid efterlade udenlandske medarbejdere med det indtryk, at danskerne ikke rigtig gider snakke med dem. At deres eneste mulighed for faglig sparring er i forbindelse med møder og projektpresentationer, hvor de kan indgå i en formel, opgavefokuseret diskussion med deres kolleger. På den måde kommer den tværkulturelle dialog, som vel egentlig var hensigten med at indføre engelsk som fællesprog, aldrig rigtig i gang, hvilket

både er uheldigt i forhold til den interne erfaringsudveksling og i forhold til integrationen af ikke-dansktalende kolleger.

Konklusion

Der er to grunde til, at vi bør være opmærksomme på de tendenser, der har ført til dannelsen af tavse organisationer rundt omkring i Danmark. For det første er det vigtigt at se på det ud fra et medarbejdersynspunkt. For er det rimeligt, at folk, der blev ansat for tyve eller tredive år siden på baggrund af uddannelser inden for erhvervsøkonomi eller ingeniørvidenskab, nu mødes med et krav om engelsk, som de måske ikke har udviklet siden gymnasiet? Eller at erfarne undervisere udsættes for dårlige evalueringer, fordi de ikke har det sproglige overskud til at gøre biovidenskab og kemi tilgængeligt for de studerende? Nogle gange kan det virke, som om engelsk er indført, uden at man har taget medarbejderne med på råd. At ledelsen har troet, at det er med et sprogskifte som at tænde for lyset – et klik på

kontakten, og så taler vi alle sammen engelsk.

Men samtidig er det nødvendigt, at vi overvejer de samfundsmæssige konsekvenser af internationaliseringen. Skal vi have mere engelsk i skolen, så vi er sikre på, at danske medarbejdere har, hvad der skal til for at fungere på fremmedsproget? Eller skal vi have en sproglov, der kan præcisere, hvornår vi har ret til at bruge dansk på arbejdspladsen? Selv ligger jeg nok et sted i midten, for selvfølgelig skal der også fortsat være plads til både engelsk og dansk i de internationale organisationer. Men det kræver, at vi tager internationaliseringen alvorligt. At vi finder ud af, hvornår det giver mening at bruge engelsk, og hvornår det fungerer bedst på dansk. Der skal altså et seriøst stykke arbejde til for at finde frem til den bedst mulige balance mellem dansk og engelsk i virksomheder, på universiteter og i samfundet.

Hanne Tange (f. 1971)
lektor, Handelshøjskolen, Århus Universitet.

Karl Verner

Af Birgit Anette Olsen

Når den verdensberømte danske sprogforsker Karl Verner overhovedet huskes i dag, skyldes det ikke stakkevis af lærde afhandlinger efter et tålmodigt og møjsommeligt livsværk i videnskabens tjeneste, men noget så tilsyneladende beskedent som en enkelt, 34 sider lang artikel, skrevet på grundlag af en ide han kom på i halvsovende tilstand.

Problemet:

Rasks (eller Grimms) lov

Da Verner i 1875 gjorde sin store opdagelse, havde den sammenlignende sprogvidenskab allerede for længst trådt sine barnesko. Det store gennembrud kom med Rasmus Rasks *Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske sprogs oprindelse*, i det væsentlige forfattet 1811-12, men først trykt 1818. I dette værk afdækker Rask de "bogstavovergange" der udgør den "første" eller germanske lydfor skydning. Blandt andet kunne han konstatere at de indoeuropæiske ustemte lukkelyde *p*, *t* og *k*, der er bevaret i sprogrene som latin, græsk og sanskrit, i germansk udvikler sig til de tilsvarende hæmmelyde *f*, *b* (som i engelsk *thorn*) og *h*. Således svarer f.eks. latin *piscis* til dansk *fisk* og engelsk *fish*; latin *tenuis* til engelsk *thin*; og latin *cornu* til dansk og engelsk *horn*. Noget uretfærdigt er Rasks iagttagelser mest kendt under navnet "Grimms Lov" efter tyskeren Jacob Grimm (en

af brødrene bag *Grimms Eventyr*), der indarbejdede en redegørelse for lydfor skydningen i anden udgave af sin *Deutsche Grammatik* fra 1822.

Problemet med den Rask-Grimmske regel var bare at den ikke altid holdt vand. På den ene side kunne man konstatere at sanskrit *bhrátar*- og latin *frāter*, 'bror', som forventet svarede til gotisk *broþar* med *-þ-*, men på den anden side stod sanskrit *pitár*- og latin *pater*, 'far', over for gotisk *faðar* med stemt *-d-*. Indtil Verner kom på banen, måtte man derfor nødtvunget acceptere at en given lydforandring kun fandt sted en gang imellem, uden at man var i stand til at forudsige hvornår.

Karl Verners baggrund

Karl Adolf Verner blev født i Århus 7. maj 1846 som den næstældste af seks brødre. Hans far, den tyskfødte C.F. ("Fritz") Werner, kom som attenårig væversvend til Danmark, hvor han giftede sig. Efter nogle år under beskedne kår fik han etableret sig med eget strømpevæveri, hvor både konen, Cathrine, og de ældste drenge, heriblandt Karl, i begyndelsen måtte hjælpe til, men Fritz var en dygtig forretningsmand, og efterhånden blev familien ret velstillet. Sønnen Karl stavede som den eneste i familien sit efternavn Verner, oprindeligt ud fra en ungdommelig trang til at hævde sin danskhed.

Karl Adolph Verner
(1846-1896)

Ifølge Verners eget korte udkast til en selvbiografi kom han i skole allerede før han fyldte fire år, og som elleve-årig fik han friplads til katedralskolen, hvorfra han blev student i 1864. I skolen

udmærkede han sig blandt andet inden for matematik, og han var en legendarisk skakspiller, men det var sproglige spørgsmål der havde hans helt særlige interesse. Han slutte Rasmus Rasks retskrivningslære og begyndte allerede i sin gymnasietid at sætte sig ind i den moderne sammenlignende sprogvidenskab.

Efter sin studentereksamen begyndte han at studere ved Københavns Universitet, først klassisk filologi, siden desuden sprogvidenskab, sanskrit (oldindisk), nordisk filologi og endelig slaviske sprog, der endte med at blive hans specialiseringsområde. Efter et års studieophold i Sankt Petersborg tog han magisterkonferens i 1873 – i øvrigt uden at have afsluttet sin store skriftlige opgave.

De følgende år blev noget af en ørkenvandring for den unge Verner. Som så mange andre magistre i brødløse fag måtte han gå arbejdsløs en tid, og det var pinligt for ham at måtte vende hjem til Århus og ligge familien til byrde i modsætning til sine fem stræbsomme brødre: Rudolf

blev maskiningeniør, Ludvig købmand, Gustav og Frits fabrikanter, og Christian endte som bankdirektør. Trods alt holdt han stadig fast i sine videnskabelige interesser, der mere og mere koncentrerede sig om accentstudier, dvs. studier i tryk- og betoningsforhold, både inden for dansk og de slaviske sprog.

Gennembruddet

Det blev i denne småtriste periode af hans liv han kom til at gøre den opdagelse der stadig forbindes med hans navn. Sprogforskeren Otto Jespersen gengiver efter erindringen den levende beskrivelse af situationen Verner selv gav en aften i Tivoli:

“Jeg lå den gang i Århus ... og var for resten ikke rigtig rask i den tid. Så var der en dag, jeg vilde gerne ha mig en middagslur og tog mig på må og få en bog at falde i søvn over. Det blev tilfældigvis Bopps *Vergleichende Grammatik* [Franz Bopps sammenlignende grammatik over sanskrit, avestisk (et oldiransk sprog), græsk, latin, litauisk, oldslavisk, gotisk og tysk, udkommet 1852], og De veed at sanskritordene i den står med særlig udhævede typer, så man ikke kan undgå at se dem. Jeg slog nu op et sted, og der gloede mig da de to ord *pitár* og *bhrátar* i møde, og jeg kom til at tænke på, at det var da underligt, at det ene på germansk havde fået *d*, men det andet *th*, det der afspejler sig i forskellen mellem tysk *vater* men *bruder*; og så faldt aksenttegnene i sanskritordene mig i øjnene. Og nu veed De at i den tilstand hvor man er lige ved at falde i søvn, der

arbejder hjernen bedst, der får man de nye ideer og er ikke hæmmet ved alle de vanemæssige forbindelser, vi bevæger os i i vågen tilstand. Nu, så fik jeg da det indfald: skulde det ikke være den oprindelige aksent, der var årsag til de forskellige konsonanter? Og dermed faldt jeg i søvn. Men den samme aften skulde jeg skrive et brev til Julius Hoffory; vi korresponderede i den tid meget livligt om sproglige spørgsmål, og da det nu var min tur, og jeg ikke havde noget andet at fortælle om, så skrev jeg det om aksenten. Den næste morgen kom jeg til at tænke på det igen og syntes at det umuligt kunde ha sin rigtighed, og jeg var lige ved at skrive til Hoffory at han ikke skulde bryde sig om det vrøvl; men så tænkte jeg igen: nu, lad ham bare bryde sin hjerne med at gendrive det. Men da jeg den dag skulde til at ha min middagslur, så faldt jeg tilfældigvis over Scherers *Zur Geschichte der deutschen Sprache*, og dær såe jeg så hans forklaring, at den uregelmæssige forskydning skulde være indtrådt i de almindeligst brugte ord, og det såe jeg jo strax var noget sludder, for skulde virkelig de gamle germaner hyppigere ha brugt ordet *fadar* eller *modar* end *brothar*? Og så gav jeg mig til at se efter, om virkelig den sanskritaksent Bopp hade angivet, var rigtig, og da den var det, spekulerede jeg jo videre, og fandt så snart det ene efter det andet eksempel, hvor det stemte."

Da Verner havde kigget grundigt på materialet, mente han stadig han kunne have fat i noget rigtigt, og i håb om at blive bekræftet i sin opfat-

telse sendte han i et brev af 1. maj 1875 en detaljeret fremstilling til den almindeligt beundrede Vilhelm Thomsen. Thomsen indså straks at han her stod over for en epokegørende opdagelse, men han måtte nærmest presse Verner til at skrive en afhandling på tysk og få den offentliggjort i et af de store fagtidsskrifter. Resultatet, der udkom året efter i det tyske *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* under den beskedne titel "Eine Ausnahme der ersten Lautverschiebung" ("En undtagelse til den første lydfor skydning"), står den dag i dag som et af de mest indflydelsesrige sprogvidenskabelige værker overhovedet. Ikke blot er artiklens problemstilling væsentlig, men selve fremstillingen er præget af en så beundringsværdig klarhed at læseren umiddelbart må tænke: "Så er det problem løst – der er ikke mere at tale om!"

Løsningen: Verners lov

Verner fejede med sin udredning alle vanskeligheder af bordet og ordnede materialet i klare, overskuelige grupper: *P*, *t* og *k* udvikles ganske rigtigt til germansk *f*, *b* og *h* i ordets begyndelse (som i engelsk *fish*, *thin* og *horn*), og efter *s* sker der ingenting (sammenlign f.eks. latin *est* med tysk *ist*, 'er'), men derudover er udviklingen betinget af den oprindelige, indoeuropæiske accent, dvs. betoning, der stadig er bevaret intakt i sanskrit. Det er denne sidste iagttagelse der er gået over i historien som "Verners Lov":

Hvis accenten har ligget på den vokal der går umiddelbart forud for *p*, *t* eller *k*, som i tilfældet sanskrit

bhrátar-, 'bror', har det tilsvarende germanske ord den forventede ustemte hæmmelyd, som i det tilsvarende gotiske *broþar*. Hvis ikke, indtræder "undtagelsen": Hæmmelyden optræder i stemt udgave, dvs. *p* > *b*, *t* > *d* og *k* > *g* (egentlig de "bløde" konsonanter, [b] som i spansk *Habana*, [ð] som i dansk *gade* og [g] som Poul Reumert udtalte *de higer* og *søger*).

En mere økonomisk formulering af reglen lyder: *En indoeuropæisk ustemt lukkelyd udvikles i germansk til den tilsvarende stemte hæmmelyd medmindre der går en betonet vokal umiddelbart forud* ("normaludviklingen" fra ustemt lukkelyd til ustemt hæmmelyd kendte man jo allerede).

Dermed forklares tilfælde som sanskrit *pitár-*, 'far', hvor accenten falder på den følgende vokal, over for gotisk *faðar* med det stemte *-d-*. Når Verner nævner de tyske eksempler *Bruder* og *Vater*, skal man indregne den "anden" eller højtyske lydfor skydning, hvorved et urgermansk *-þ-* bliver til *-d-*, mens urgermansk *-d-* fortsættes som *-t-*.

Tilsvarende forholder det sig med *-s-*, der, hvis det ikke står umiddelbart efter en betonet vokal, bliver til et stemt [z] og senere i de fleste germanske sprog udvikles til *-r-*. Som bekendt ligger trykket i de germanske sprog almindeligvis på første stavelse (særlig tydeligt bevaret i islandsk), men konklusionen af Verners iagttagelse må være at de gamle, indoeuropæiske accentforskelle stadig var levende da den germanske lydfor skydning fandt sted.

Den vernerske vekslen ses stadig som brokker af et tidligere levende

system i de germanske sprog. Når det f.eks. på dansk hedder *glas* (egentlig et nedertysk låneord) over for ældre *glar* (stadig *glarmester*), eller man finder tysk *Hase* ved siden af dansk *hare*, er det levn fra en tid hvor ordene for henholdsvis 'glas' og 'hare' var bøjet på en måde så nogle kasusformer havde trykket på første stavelse, andre på anden – lidt som når man på dansk siger *en professor*, *flere professorer*. Særlig interessant er den såkaldte "grammatiske vekslen", hvor de enkelte former af et "stærkt bøjet" verbum har varieret efter et fast mønster, alt efter den oprindelige betoning. Således har f.eks. infinitiven regelmæssigt haft den ustemte variant, mens det passive participium har haft den stemte. Derfor hedder det f.eks. i tysk *ziehen*, 'trække', men *er hat gezogen*, i oldhøjtysk *slahan*, 'slå', men *er hat gislagan* (jf. dansk *slå* over for *den slagne fjende*), og i oldnordisk står *kjósa*, 'vælge', over for participiet *korinn*, svarende til oldengelsk *cēosan* : *coren*. Selv i moderne engelsk finder vi en forkrøblet rest af det gamle system i de uregelmæssige præteritumsformer *was* : *were*.

Karl Verner og junggrammatikerne

Efter færdiggørelsen af sin artikel fik Verner omsider det stipendium der gav ham mulighed for at rejse til området omkring Gdansk for at gøre studier i de interessante accentforhold på det stedlige sprog, kasjubisk, der er nært beslægtet med polsk. Hans opdagelse havde allerede vakt behørig opsigt i sprogvidenskabelige kredse, og i 1876 blev han tilbudt

en stilling som biblioteksassistent i Halle. Herefter blev han hurtigt introduceret til en kreds af unge tyske sprogforskere der på det tidspunkt holdt ugentlige træf i knejpen *Cafébaum* i Leipzig, ikke mindst de to ideologiske frontfigurer Hermann Osthoff og Karl Brugmann. Det er denne gruppe der blev kendt under betegnelsen *junggrammatikerne*. I deres bestræbelser på øget videnskabelig stringens tog de afstand fra tom teoretisering, og da det nye dogme var *Ausnahmslosigkeit der Lautgesetze*, var Verners opdagelse selvfølgelig vand på deres mølle. Det han beskrev, viste sig jo i virkeligheden slet ikke at være en "undtagelse", men bare en underordnet eller konditioneret lydlov, og en erkendelse af den art kunne ikke undgå at give dem yderligere blod på tanden til at slippe af med andre tilsyneladende undtagelser ved at forsøge at afdække de præcise betingelser for lydudviklingen i forskellige indoeuropæiske sprog.

Junggrammatikernes grundsætning lyder umiddelbart mere provokerende og bastant end den var ment, og de var hverken naive eller unuancerede i deres sprogopfattelse. De havde fuld forståelse for forstyrrende elementer som f.eks. dialektale forskelle, og især havde de et skarpt blik for at der ved siden af den regelmæssige lydforandring var en anden stor, til dels modsatrettet, drivkraft i sprogudviklingen, nemlig *analogi*. Hvor lydlovene har det med at føre til uregelmæssigheder – som i det ovennævnte eksempel oldnordisk *kjósa* : *korinn*, oldengelsk *cēosan* : *coren* – kan analogien træde ind og genskabe

orden og regelmæssighed. I dette tilfælde har man på dansk generaliseret den gamle stemte variant *-r-*, så vi nu bøjer *kåre* : *kåret*, mens man på engelsk har valgt *s-formerne*, *choose* : *chosen*.

Alligevel var Verner utilbøjelig til at regne sig selv for en af junggrammatikerne. Selve formuleringen om lydlovenes undtagelsesløshed var ham for kategorisk. For at få fasthed i metoden foreslog han at vende den gamle regel *nulla regula sine exceptione*, "ingen regel uden undtagelse", om til *nulla exceptio sine regula*: "Enhver undtagelse fra de i et sprog herskende regler må have en anledning, den være synlig for os eller ikke".

Afslutning

I 1883 vendte Verner tilbage til København for at overtage den ledige stilling i slavisk sprog og litteratur, først som ekstraordinær docent og fra 1888 som ekstraordinær professor. Hans samlede videnskabelige produktion er af omfang såre beskedent: nogle få korte sprogvidenskabelige artikler og nogle bidrag om russiske forfattere til *Salmonsens Leksikon*. Hans omfattende studier i det kasjubiske sprog og det danske stød og hans bestræbelser på at konstruere et apparat til fonometriske undersøgelser med udgangspunkt i Edisons fonograf løb mere eller mindre ud i sandet. I det store hele er hans videnskabelige virke præget af hans beskedenhed og stærkt selvkritiske indstilling; måske også, som han skriver med selverkendelse, den omstændighed at han havde "tilbøjelighed til at nyde, men utilbøjelighed

til at yde". Havde han levet i vore dage, var han muligvis aldrig blevet ansat ved universitetet, og hvis det endelig var lykkedes, var han nok hurtigt blevet afskediget igen som "nulforsker". Han døde 50 år gammel, ugift og barnløs, den 5. maj 1896 i København.

Ved siden af den germanske lyd-forskydning, som vi vel uden at blive beskyldt for at være overdrevent nationalistiske godt kan tillade os at kalde Rasks Lov, må Verners Lov være den lydlov der er kendt i de videste kredse. Hvis man på den baggrund skal fælde dom over Verners indsats for sprogvidenskaben, kommer man uvilkårligt til at tænke på løvens svar da den blev hånet af den mere frugtbare rævemor for kun at

have én unge: *Unus, sed leo* – kun én, men til gengæld en løve.

Litteraturliste:

Otto Jespersen: *Tanker og Studier*. København 1932.

Karl Verner: "Eine ausnahme der ersten lautverschiebung". *Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung*, XXIII, 1875, s. 97-130.

Karl Verner: *Afhandlinger og Breve*. Udgivet af Selskab for Germansk Filologi med en biografi ved Marius Vibæk. København 1903.

Birgit Anette Olsen (f. 1952)
dr. phil., lektor ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Apostrophitis Britannica

Af Carsten Elbro

Smart's bodega, Pallesen's el, Ro's Torv, Bedste's stoffer. Det vrimler med overflødige apostroffer i dansk, særlig i reklamedansk, hvor der skal lidt ekstra smartness til. Det er åbenbart cool med sådan en apostrof. Telefonbogen indeholder et utal af eksempler, og der er mange særlig udsøgte på www.fiduso.dk. Se også *Mål og Mæle* 17. årgang nr. 4, s. 13-16, hvor Erik Hansen døber fænomenet apostrophitis.

Rigtigt dansk har ikke apostroffer foran genitiv-s. Det hedder *Smarts bodega, Pallesens el* osv. Undtagelserne er især, hvor substantivet ender på en s-lyd, fx *Mads', Hendrix'*. Desuden sætter man apostrof for at adskille tal og forkortelser uden punktum fra endelser, *1990'erne, en 13'er, FN's, tv's*. Og man bruger apostrof til at markere udeladte bogstaver, *ta' den!* Se i øvrigt *Retskrivningsordbogens* § 6.

De overflødige danske apostroffer finder man især i genitiver, som i eksemplerne i første linje. Samtidig rammer de overflødige apostroffer nok *især* ord, som allerede er navne. Det er muligt, at man bruger apostroffen til at adskille et personnavn fra et vare- eller firmanavn: *Dan's Autoservice, Niller's Autoværksted, Per Mortensen's Nedrivning*. Så kan man måske lettere se, at der er rigtige menneskenavne bag, Dan, Niller og Per Mortensen. Personen er ikke blevet ét med firmaet.

Indflydelsen fra engelsk

Netop de mange apostroffer ved genitiver har fået mange til at forklare dem som en indflydelse fra engelsk. På engelsk er der jo netop apostrof før genitiv-s, *the mother's child* ('moderens barn'), *a summer's day* ('en sommerdag'), *Peter's ale* ('Peters øl') osv.

Børnehospital med rigtig apostrof

Hvis ordet er i flertal og ender på -s, kommer genitiven bare til udtryk som en apostrof, *the mothers' children* ('mødrenes børn'), *the musicians' instruments* ('musikernes instrumenter') osv.

Man må ikke tro, at englænderne er bedre

Selv om det engelske system er nok så enkelt, skal man dog ikke tro, at englænderne er bedre til at sætte apostroffer end danskerne. På en 10-minutters spadseretur til stationen i Brighton kunne jeg tælle fire vejskilte med forkerte apostroffer.

Der var endda flertal for *children's* uden apostrof.

Der er en overvægt af skilte i nærheden uden den obligatoriske apostrof.

På engelsk er to slags vanskeligheder med apostroffer langt mere udbredte end andre. Det er de manglende apostroffer som i *childrens*, og det er fejlagtige apostroffer før flertals-s. Et skilt i venteværelset på lægeklinikken på Sussex University har begge fejl:

DOCTORS
CONSULTING
ROOM'S
ONLY

Det skulle have været *Doctors' consulting rooms only*, dvs. 'her er der kun lægekonsultationslokaler'.

Det er ligefrem sådan, at man kan finde engelske interessegrupper og foreninger til forsvar for den rette

brug af apostrof. Af en eller anden grund har engelske grønthandlere et særlig dårligt ry blandt apostrof-jægere. På Facebook findes ligefrem *Anti Greengrocers' Apostrophe Strike Team* (AGAST).

Men man må sandelig ikke tro, at den løsagtige omgang med engelske apostroffer slutter ved s.

Her er et eksempel, jeg er ude af stand til at give nogen rimelig forklaring på. Men hvis cool er cool, så må cool' være übercool.

Carsten Elbro (f. 1955)
professor i anvendt sprogvidenskab,
Københavns Universitet

Hvad skal barnet *ikke* hedde?

– Hendrekjætte, Simoline, Alpgongs og meget andet.

Af Birgit Eggert

I dag er der en tendens til at nyfødte børns navne skal være så specielle og unikke som muligt. Det anses for at være en temmelig ny trend, og de fleste studser når de for eksempel hører et navn som er identisk med et almindeligt ord i sproget, eller når de møder en helt anderledes stavemåde af et ellers velkendt navn. To folketællinger fra hhv. 1801 og 1845 er blevet digitaliseret fuldstændigt for hele landet, og her kan man få øjebliksbilleder af navnebestanden i Danmark (søg i disse og andre digitaliserede kilder på: www.ddd.dda.dk). De to folketællinger viser at tendensen med specielle og unikke navne ikke er af så ny dato som mange tror; de indeholder nemlig en hel del temmelig usædvanlige navne.

I 1800-tallet fandtes der ikke nogen regler for retskrivning, men der var dog en vis norm. De fleste skrev således de samme navne på den samme måde, men en lang række variationer kan alligevel konstateres. De to omtalte folketællinger er naturligvis skrevet af forskellige skrivere i forskellige dialektområder, de er digitaliseret af en række forskellige personer, og dertil kommer at 1800-tallets kursivhåndskrift kan være meget svær at læse. Der kan således være fejllæsninger og -indtastninger i de digitaliserede folketællinger hvilket man naturligvis skal være på vagt

over for, især ved navne og stavemåder som kun forekommer én gang. Jeg har foretaget nogle stikprøvekontroller af disse "enlige svaler" i de håndskrevne folketællinger uden at påvise fejl i indtastningerne, men det kan naturligvis ikke udelukkes at enkelte af de nedenstående navne faktisk er udtryk for fejllæsninger. – Uanset usikkerhederne er de to folketællinger rene guldgruber af sjove og underlige navne.

Denne lille fremstilling baserer sig på et udtræk fra de digitaliserede folketællinger fra 1801 og 1845, og der er ikke taget hensyn til navnebærernes alder, bosted, fødested osv. Alle de nævnte eksempler er personernes første fornavn, og udvalget er foretaget aldeles subjektivt. Efter hvert navneeksempel fra folketællingerne er der anført en parentes med antallet af navnebærere, først antallet for 1801 og derefter for 1845 adskilt af "+". I de tilfælde hvor der findes en ikke helt logisk forklaring på et navns oprindelse, er denne anført. Andre tilfælde er skønnet direkte gennemskuelige, eller også er der ikke fundet nogen god forklaring på navnebrugen.

Avancerede stavemåder

Et velkendt pigenavn som *Charlotte* er i dag også godkendt i varianten *Chalotte*. Men i de to folketællinger

finder vi tillige stavemåder som *Chiarlotte* (0+7), *Chierlotte* (0+1) og *Chjarlotte* (0+6) samt de mere kuriøse *Schallote* (0+1), *Schjalaate* (0+1), *Sialote* (0+1) og *Zalotte* (1+0) som kunne gøre enhver numerolog misundelig.

Et andet velkendt navn er pige-navnet *Henriette*, og det kunne få mægtigt interessante stavemåder i 1800-tallet. Navnet kommer fra fransk hvor man har dannet det til drengenavnet *Henri* ved tilføjelse af den feminine endelse *-ette*. Den almindelige nutidige stavemåde *Henriette* er også den mest almindelige i de to folketællinger med i alt 2733 (653+2080) navnebærere, men et væld af andre stavemåder findes også – formentlig forskellige fortolkninger af navnets udtale: *Hanriette* (0+1), *Henrijette* (0+47), *Henreiette* (0+3), *Henriehjette* (0+1), *Henriethe* (3+21), *Henrihiette* (0+1), *Henrihitte* (0+1), *Henrijætte* (0+2), *Hinriette* (16+23), *Hjenriette* (0+1), *Henriyette* (0+3). Af disse eksempler kan man se at navnet i nogle tilfælde må være blevet opfattet som sammensat med pige-navnet *Jette*. *Henriette* er da også ophav til *Jette* som kælenavn og siden som døbenavn. Det franske *Henri* har sandsynligvis været noget fremmed for de fleste danskere som til gengæld nok har været mere fortrolige med tysskklingende navneformer som *Heinrik*, *Hendrik* og *Henrik*. Således findes der også en mængde navneformer med førsteled som ligner disse navne: *Heinrichjette* (0+1), *Henriette* (1+1), *Hendrekjætte* (0+1), *Hendriette* (17+102), *Hendrigethe* (0+3), *Hendrigætte* (0+1), *Hendrijete* (0+2), *Hendrikjette* (0+3), *Henrigjette* (0+3),

Henrikjette (0+9), *Henrikjætte* (0+2), *Hinrichjette* (0+1), *Hændriette* (0+1). Nogle andre navneformer afspejler uden tvivl pige-navnet *Henriette*, men antager former som er temmelig alternative i forhold til den almindelige stavemåde. *Heinuette* (0+1), *Henderjette* (0+1) og *Henrietter* (0+1) er alle enlige svaler, mens varianter som *Hendreiette* (1+0), *Hendrejette* (0+2) og *Hendrejætte* (0+1); *Heniette* (0+2) og *Henijette* (0+1) samt *Henritte* (2+8) og *Henritthe* (1+0) afspejler en vis ensartethed der kunne tyde på faste – om end sjældne – navneformer. Ganske uheldig er især formen *Henrette* (0+1), som har kunnet gøre folk bekymrede for både navnebærens og omgivelsernes liv. Navnet er i dag (heldigvis?) kun godkendt i formerne *Henriete*, *Henriette*, *Henrijette* og *Henryette*, hvoraf de to sidste for nutidens øjne jo er besynderlige nok.

Pigenavne på *-ine*

Pigenavne på *-ine* er et tilbagevendende indslag når emnet er morsomme og mærkelige navne, og de skal heller ikke forbigås her. I Danmark begyndte man så småt at anvende pigenavne på *-ine* i 1600-tallet, i løbet af 1700-tallet blev de mere almindelige, og i 1800-tallet gik man nærmest amok i opfindsomhed når det gælder *ine*-navnene.

Opindeligt dannede man navnene ved at føje endelsen *-ine* til et drengenavn. Det finder vi i velkendte dannelser som *Hansine*, *Jørgine* og *Vilhelmine*. Men efterhånden gled det sidste bogstav i drengenavnet over i endelsen, og på den måde kom endelser som *-mine*, *-line*, *-gine* osv. i spil,

og navne som *Erikmine*, *Jakobline* og *Jørgenmine* blev almindelige. Blandt de mere usædvanlige eksempler i de to folketællinger kan nævnes *Murdochine* (0+1), *Frantsnine* (0+1), *Globdine* (0+1) og *Prebine* (0+1), *Robertmine* (0+1), *Rudolphsine* (1+2), *Simoline* (0+2), *Steffentine* (0+2), *Svendmine* (0+1), *Sørsine* (0+1).

Efterhånden var det ikke kun drenge navne som fik vedhæftet en af *ine*-endelserne. Snart sagt alle navne og også almindelige ord kunne bruges, og det er der en række eksempler på i de to folketællinger. *Loutrupine* (0+1) er sandsynligvis dannet af efternavnet *Lautrup* og endelsen *-ine* – i dag er navneformen *Lautrupbine* i brug! *Rosine* (53+80) er dannet af pigenavnet (eller appellativet) *Rose* og endelsen *-ine*. *Rosine* bliver, trods associationen til tørrede druer, stadig brugt i Danmark nu og da, og det har endda været temmelig populært i Grønland gennem hele 1900-tallet. Navne med førsteled som ligner et mere eller mindre almindeligt ord, finder vi en række morsomme eksempler på: *Juldageline* (0+1) var faktisk ifølge kirkebogen i Åker sogn på Bornholm født d. 25. december 1838. Men mon pigerne *Jubeline* (2+1) og *Jubelline* (0+1) bragte deres forældre jubel? Dansede *Dansine* (0+1) meget? Havde *Cronidine* (0+1) mon krone på hovedet? Var *Dubline* (0+1) en dublet? Spillede *Orgeline* (0+1) mon orgel, og var *Populine* (0+1) populær? Hvilken rang havde *Rangdine* (0+1), og hvor sær var mon *Særbine* (0+1)? *Sextine* (1+2) og *Septine* (0+1) var formentlig nummer seks og syv i børneflokkene. – Navne med betydningen 'den sjette' bringer

i øvrigt altid uheldige associationer, men mere om det nedenfor.

En lang række *ine*-navne kan ikke umiddelbart forklares, men synes at være frit opfundne, og man må formode at man bare syntes de lød godt. Her er et subjektivt udvalg af enlige svaler: *Cathibualine* (0+1), *Chaugtine* (0+1), *Cicumbine* (0+1), *Claotentine* (0+1), *Fessine* (1+0), *Gyddovine* (0+1), *Jomfasine* (0+1), *Kaveline* (0+1), *Knecoline* (0+1), *Lavine* (0+1), *Lertoline* (0+1), *Mallecoline* (0+1), *Nælfine* (0+1), *Pogline* (0+1), *Pomfine* (0+1), *Recataldine* (0+1), *Rokasine* (0+1), *Shagusine* (0+1), *Signatsine* (0+1), *Uiolomine* (0+1), *Zingoline* (0+1).

Hen mod slutningen af 1800-tallet og i begyndelsen af 1900-tallet var mulighederne for dannelse af *ine*-navne blevet udnyttet til det yderste, og populariteten faldt drastisk. Faktisk er der den dag i dag ikke mange *ine*-navne i brug.

Navne og ord

Langt de fleste personnavne har rod i det almindelige sprogs ordforråd hvad enten der er tale om danske navne eller navne der er indlånt fra andre sprog. Men i dag er forbindelsen mellem navn og ord ofte blevet så uigennemskuelig at man sjældent tænker over den, eller også er der tale om bestemte betydningskategorier, fx dyre- og fuglebetegnelser som *Bjørn*, *Ravn* og *Lærke* eller træ- og blomsterbetegnelser som *Ask*, *Rose* og *Jasmin*. Hvis et navn ligner et ord som ikke tilhører de sædvanlige betydningsgrupper, er der derfor mange som studser. En række af navnene i de to folketællinger ligner

ord fra nutidens sprog som ikke normalt findes i navne. Nogle af disse ord, men ikke dem alle, har formentlig også været genkendelige allerede i samtiden.

Her er et udpluk af navne i folketællingerne fra 1801 og 1845 som giver forskellige associationer vi ikke er vant til at finde blandt fornavne. Navne der ligner betegnelser for beklædningsdele og -tilbehør, som *Bosseronde* (1+0), *Bøjle* (1+0), *Kittel* (3+2; måske af *Ketil*), *Sele* (2+0) og *Tunica* (1+0) er temmelig usædvanlige. Menneskers endeligt rinder én i hu når man hører navne som *Kisten* (561+35; en variant af *Kirsten*), *Margalge* (1+0), *Maronette* (1+0), og *Offer* (34+43; en frisisk kortform til navne på *Ol-*, fx *Olfert*). Navne som kan fortælle et barns nummer i rækken af søskende, har vi allerede været inde på under *ine*-navnene. Andre eksempler på dette er *Secondo* (0+1), 'nr. 2', *Septima* (0+1), *Septimus* (0+1) og *Septina* (0+1), alle 'nr. 7', samt *Tolver* (3+2), 'nr. 12', og så kommer vi igen til det sjette barn i flokken. Her følger der som nævnt ovenfor, næsten altid associationer som ikke er helt stuerene. Det er navne som *Cexilia* (1+0), *Sextus* (2+4) og *Zexa* (0+1) – selv kamufleret med et Z- kan man ikke undgå associationen. *Sixtus* (3+2) er dog et udmærket alternativ til disse. Andre navne hører også under denne kategori som giver associationer til det mere eller mindre obskøne på trods af at der kan være tale om meget gamle navne med en helt anden oprindelse: *Balle* (3+1), *Bolle* (30+14; som pigenavn dannet af *Bodil* og som drengenavn af *Botulf*) og *Stivert* (2+2)

får således næppe nogen glørværdig udbredelse i den nærmeste fremtid.

Nogle navne får tankerne hen på folks egenskaber eller udseende. Med den mængde af blondinevittigheder der er i omløb, vil man næppe i dag give sin datter navnet *Blondine* – hvilket da heller ikke er sket siden en gang i 1930'erne. *Bølle* (1+0), *Grumme* (3+2) og *Laban* (0+7) kan næsten ikke undgå at blive opfattet som nogle frække drenge, mens *Gumbe* (0+1) nok vil blive anset for at være lidt klodset. *Federik* (0+3) var måske mere buttet end de fleste, og hvordan *Grimme* (2+0) har set ud, kan man jo tænke lidt over. En venlig attitude fra sine omgivelser kan man måske få med navne som *Elske* (5+7), *Elsken* (6+7), *Engel* (666+179), *Gud* (1+0), *Gude* (58+1), *Herlig* (8+6) og måske *Karma* (0+1). Dog er det nok navne som den almindelige jantelovsunderlagte dansker vil betakke sig for, men alligevel er der faktisk en del der hedder *Engel* også i dag. Andre egenskaber kan komme til udtryk i navne som *Simplicia* (0+1), *Temperentia* (1+0), *Tolleranse* (1+0) og *Uskyld* (4+4).

De rigtig mærkelige

Nogle navne er genkendelige, men har meget interessante og iøjnefaldende stavemåder, ligesom tilfældet også var ovenfor med *Charlotte* og *Henriette*. Her er et tilfældigt udvalg: *Alpgongs* (0+1; for *Alphongs*), *Aglesander* (1+0; for *Alexander*), *Cecewillie* (0+1; for *Cecilie*), *Frederegge* (0+1; for *Frederikke*), *Gustdag* (0+1; for *Gusta* (< *Augusta*)), *Jexper* (0+1; for *Jesper*), *Wibække* (0+1; for *Vibeke*).

Nogle af landets indbyggere havde så aparte og ikke-danske navne at der må være blevet lagt mærke til dem hver gang de har nævnt deres navn. Det gælder for eksempel franskmanden *Patter* (1+0) og spanieren *Bonnevengtura* (1+0), som begge boede i København i 1801. En kvinde som boede i København i 1845, var født i Sankt Petersborg og hed *Jawdokiw* (0+1), og i Qaqortok (Julianehåb) i Grønland boede et ungt menneske med navnet *Okkisiksok* (0+1); folketællingen oplyser ikke om der var tale om en mand eller en kvinde.

En række navne i de to folketællinger er så anderledes og besynderlige at jeg ikke har kunnet finde nogen god forklaring på brugen af dem. De er oven i købet så aparte at de ikke umiddelbart minder om kendte navne eller ord fra sproget. Dog har nogle af disse navne træk som ligner mere kendte og udbredte navne, fx at pigenavne ofte ender på -a og drengenavne kan ende på -us. *Acahiba* (0+1), *Ajsolone* (0+1), *Andfius* (1+0), *Bamlix* (0+1), *Brogoi* (0+1), *Calmuk* (0+1), *Caxcilius* (0+1), *Gynp* (0+1), *Krislola* (0+1), *Mariannaxa* (1+0), *Nahyda* (0+1),

Onesimus (0+3), *Rabaraba* (1+0), *Sipore* (1+0), *Siyifa* (0+1), *Sjorance* (1+0), *Søstrata* (1+0), *Thitalie* (0+1), *Tjudorra* (0+1), *Uldula* (1+0) og *Ziperge* (1+0).

Det var mit aldeles subjektive udpluk af morsomme og iøjnefaldende navne og stavemåder i folketællingerne fra 1801 og 1845 – set ud fra et nutidigt perspektiv. Mange af navnene og stavemåderne er enlige svaler som antageligvis har været så specielle – også i samtiden – at der ikke er nogen der har fundet dem egnede til genbrug. De er altså eksempler på hvad børn ikke skulle hedde efterfølgende i 1800-tallet, og de fleste er da heller ikke, mig bekendt, gen(op)-fundet siden. Andre af navnene har været relativt udbredte, men lyder underligt som navne i vore dage. De er gået langsomt af brug og benyttes for de flestes vedkommende stort set ikke i dagens Danmark, fx er *Bolle* kun brugt én eneste gang i løbet af 1900-tallet.

Birgit Eggert (f. 1973)
ph.d., adjunkt ved Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet

Så til søs!

Af Jan Katlev

På dansk udtrykker man det at bevæge sig rundt i de forskellige elementer i verden med udtryk som *til vands*, *til lands* og *i luften*. I de udtryk er de tre elementer *vand*, *land* og *luft* ikke parallelle fordi det ikke hedder **til lufts*; men vi har dog et nærliggende udtryk *til vejrs* som både betyder 'oppe i luften' (*de sidder højt til vejrs på en gren i pæretræet*) og 'op i luften' (*stige til vejrs*).

At bevæge sig rundt i luften har jo før opfindelsen af flyvemaskinen været forbeholdt fugle, insekter, flyvende blade o.l.; mennesker har kun fløjet rundt i luften i mytologi (Ikaros) og eventyr (Nils Holgersen på gåsen). Så derfor har man ikke haft lige så meget brug for et udtryk for det at bevæge sig rundt i luften som man havde for at gøre det på vandet: *til vands* og på landjorden: *til lands*, og derfor har man ikke et gammeldags klingende udtryk **til lufts* med betydningen 'i luften'.

Selve udtrykkene *til vands*, *til lands* og *til vejrs* er sprogligt set mærkelige. Det skyldes dels at præpositionen *til* her betyder enten 'i, inden for' eller '(oven)på'; den normale hovedbetydning af *til* er noget i retning af 'bevægelse med retning imod'. Dels kommer det af at selve de bøjede genitivformer *vands*, *lands* og *vejrs* ikke har noget at gøre med den sædvanlige ejendomsbetydning

af genitiven, altså 'som hører vandet til', 'som hører landet til', 'som hører vejret til'.

Artiklen her drejer sig om hvorfra sådanne udtryk som *til vands*, *til lands*, *til vejrs* så stammer.

De gamle kasus

I ældre dansk, på Harald Blåtands tid omkring år 1000, blev substantiver i singularis bøjet i fire kasus: nominativ, akkusativ, genitiv og dativ ligesom i moderne tysk. Nominativ og akkusativ var kun forskellige i det allerældste dansk, hvor visse substantiver i nominativ havde en særlig endelse *-ær*, mens de i akkusativ ikke havde nogen endelse. I genitiv ental havde substantiverne en række forskellige endelser i det ældste dansk, men tidligt i middelalderen (efter 1100) forsvandt de fleste af dem, og kun én blev tilbage, nemlig endelsen *-s*, som er den vi stadigvæk har i moderne dansk, *Jørgens*, *cyklens*, *DSB's*. I dativ ental havde det ældste dansk i mange substantiver en endelse *-e*.

Men på dansk har vi stadig rester af det gamle grammatiske system. Der er tale om følgende forskellige typer:

Genitiver: *til søs*, *til fals*

efter præpositionen *til*: *til søs*
 efter præpositionen *i*: *i formiddags*, *i onsdags*

(som andet sammensætningsled) efter præpositionerne/præfikserne *inden (for)*, *uden (for)*: *indembords*, *udenbords* efter præpositionen *på*: *på langs* efter præpositionen/præfikset *over*: *overskrævs*

Dativer: *til stede*, *på færde*

efter præpositionen *til*: *til hobe*, *til stede*, *til grunde* efter præpositionen *i*: *i sigte*, *i tide*, *i drømme* efter præpositionen *på*: *på færde*, *på tinge* efter præpositioner som *under*, *for*, *ved*, *af*, *oven (over)*, *inden (for)*: *ved hove*, *oven vande*

Til søs-typen

Lad os her se nærmere på konstruktionen med *til*, som i *til søs*. Der er tale om en gammel grammatisk regel, ifølge hvilken *til* kan styre genitiv. Denne regel har noget at gøre med selve oprindelsen af ordet *til*.

Ordet *til* stammer fra et fællesgermansk *tila* med betydningen 'mål, ende, grænse'. Selv om det kunne ligne, så har *til* ikke noget at gøre med græsk *télos*, 'mål', som man har i fremmedordet *teleologi* og forståelsen *tele-*, 'fjern-', i *telefon*, *telegraf*, *television*. Dette fællesgermanske ord har den samme form *tila* i både nominativ og akkusativ. I akkusativ betyder *tila* så 'med (det) mål, med (den) grænse'. At det ord er kommet til at styre genitiv, er gået til på følgende vis. Hvis man til det tilføjer en genitivform som *saiwas*, 'sø(en)s', får man det samlede udtryk *tila saiwas* med betydningen: 'med sø(en)s grænse'

dvs. 'med søen som grænse, inden for søens grænser', og det er dette *tila saiwas* som vi i dag har på dansk som *til søs*.

Der er i moderne dansk rester af denne gamle regel.

Præpositionen *til* har her forskellige betydninger som fx:

- Placeret et bestemt sted: *til bords* 'omkring bordet', *til lands* 'på landjorden', *til søs* 'ude på havet', *til tops* 'øverst oppe', *til torvs* '(som er) offentligt, ude på torvet', *til vands* 'på havet', *til vejrs* 'øverst oppe'.
- Med et sted som mål eller grænse: *til alters* 'op til alteret (ved bryllup eller nadver)', (*gå*) *til bords* 'hen at sidde ved bordet', (*gå*) *til bunds* 'ned til bunden, (*følge*) *til dørs* '(følge) helt frem til at det bliver afsluttet'.
- Med noget som orienteringspunkt: *til dels* 'delvis', *til sinds* 'indstillet på'.
- Angivelse af aktuel eller kommende tid: *nu til dags* 'i perioden vi lever i lige nu'.
- Med henblik på et bestemt formål, en bestemt brug eller en bestemt handling: *til bens* 'angående måden man går på', *til fods* 'gående med fødderne (og ikke kørende)', *til overs* eller *tilovers* 'til rest' (*over* er her et forældet substantiv = 'rest'), *til fals* 'bestikkelig, til salg' (*fal* er et forældet adjektiv, 'som er til salg').
- Som resulterer i noget: *til blods* 'indtil det bløder'.
- Udtryk for at noget passer sammen eller hører sammen eller til: (*have noget*) *til fælles*, *tilfælles* (< *til fælligs*) 'ligne hinanden, have samme interesser, føle gensidig sympati' (hvor *fællig* er et forældet substantiv, 'fællesskab').

Til hånde-typen

Efter en gammel grammatisk regel kan *til* også styre dativ. Den regel ligger bag *til hånde*, *til stede*, *til veje* osv. Som nævnt stammer *til* fra fællesgermansk *tila*, 'mål, ende, grænse', i akkusativ *tila* så 'med (det) mål, med (den) grænse'. Hertil kan så føjes en dativ som *handui* af *handuz*, 'hånd', med betydningen 'hen imod hånden, til hånden', og *tila handui* betyder til sammen så 'med (sigte)mål hen imod hånden, hen ved siden af hånden, ved siden af hånden, nær ved', og det er dette *tila handui* som vi i dag har på dansk som *til hånde*.

Den samme konstruktion med *til* har vi i andre udtryk, hvor *til* betyder:

– Placeret et bestemt sted: (*alle*) *til hobe* '(alle) samlet i en bunke', (*have*) *til huse* '(have) hjemme, (have) som adresse', *til stede* '(som er) på et sted'.

– Med et sted som mål eller grænse: (*gå*) *til grunde* 'blive ødelagt helt ned til grunden eller til jorden', *til (punkt og) prikke* 'indtil den mindste prik, tøndel eller streg på en målestok' = 'meget nøje', (*bringe*) *til veje* 'få frem'.

– Med henblik på et bestemt formål, en bestemt brug eller en bestemt handling: (*gå*) *til hånde* '(være) nogen til hjælp', (*føle sig/være godt/ilde/...*) *til mode* '(føle sig/være) i en bestemt sindsstemning', (*tage sig selv/tale sig/finde sig/vise nogen*) *til rette* 'i besiddelse af sin ret, til enighed, til velindrettethed, i orden', (*tage*) *til takke* 'sige tak for lidt, give sig tilfreds med, nøjes'.

– Som resulterer i noget: (*kede sig/ærgre sig*) *til døde* 'kede sig/ærgre sig så meget så man, billedlig talt, dør af

det', (*komme/vække/...*) *til live* 'så nogen bliver levende igen', (*komme*) *til orde* '(få lov) til at tage ordet', (*gøre*) *til skamme* 'vise at noget forudsagt ikke gælder', (*gå*) *til spille* 'gå tabt', (*komme*) *til syne* 'blive synlig, dukke op'.

I formiddags-typen

Lad os først se på forbindelserne med *i*, *i formiddags*, *i mandags*. Her er der ikke tale om en egentlig grammatisk regel. Det har aldrig været sådan at præpositionen *i* direkte styrede genitiv, på samme måde som det var tilfældet med *til*. Udtryk som *i formiddags*, *i onsdags* og de ukorrekte, men i talesprog hyppige **i sommers*, **i vinters* er nok oprindeligt forkortet af længere udtryk af typen *i formiddag(en)s tid*, *i onsdag(en)s tid*, *i sommer(en)s tid*. Således forbindes genitivformerne oprindeligt med et substantiv, *tid* el. lign., og det er så hele leddet *formiddags tid* der forbindes med præpositionen *i*. Så det er først da *tid* el. lign. udelades, at det kommer til at se ud som om det er *i* der direkte udløser genitivformerne.

Denne konstruktion forekommer med betydningen 'placeret i tid inden for forløbet af den seneste periode af en bestemt slags, som indgår i en kæde af skiftende forskellige dele af en samlet periode', fx *i formiddags/i mandags/*i sommers* 'inden for forløbet af den seneste formiddag/mandag/sommer'.

Med en særlig ældre lydregel der ændrer *-ns* til *-s*, bliver de oprindelige parallelle former **i aftens* og **i morgens* til *i aftes* og *i morges*. Ud fra

et oprindeligt substantiv **forgår*, 'dag før en gårdsdag', får man så også *i forgårs*, 'inden for forløbet af den sene- ste dag før en gårdsdag'.

I formiddags-typen findes i øvrigt kun med flerstavellesord; der er således ikke noget der hedder **i nats* eller **i går*s.

Tilføjelsen til betydningen 'som indgår i en kæde af skiftende forskellige dele af en samlet periode' er vigtig. Ord som *formiddag* hhv. *mandag* hhv. *sommer* er led i kæderne: *morgen, formiddag, middag, eftermiddag, aften, nat* – tilsammen et døgn. Tilsvarende er *søndag, mandag, tirsdag*, osv. tilsammen en uge. Og *forår, sommer, efterår* og *vinter* er tilsammen et år. Læg dog her mærke til at der ikke er nogen der siger **i forårs* eller **i efterårs*, og der er heller ikke nogen ældre former **i vårs*, **i høsts*.

Modsat er der ikke noget der hedder **i uges*. De fire-fem uger i løbet af en måned har ikke hver deres forskellige navn. Det hedder *i forrige uge*, *i sidste uge*. Der er heller ikke noget der hedder **i måneds*; det hedder *sidste måned*. Men der er heller ikke noget der fx hedder **i aprils*, selv om månedsnavnene faktisk er en kæde af skiftende forskellige dele af en samlet periode, kalenderåret; det hedder *sidste april*.

I tide-typen

Lad os til sidst se på konstruktionen at typen *i tide*. Den stammer fra et ældre sprogtrin hvor *i* normalt styrede dativ, ligesom *in* på tysk stadig gør med betydning '(placeret) inde i', modsat *in* med akkusativ, som betyder '(under bevægelse) ind i'.

Konstruktionen findes med betydningerne:

– Placeret et bestemt sted eller som en bestanddel af en indre tilstand eller en sammenhæng: *gammel i gårde* 'meget erfaren (egl. her på gården, inden for dette gebet)', *hånd i hanke* 'med godt greb om (hanken), med ansvar for', *i (folke)munde* 'i folkets mund, i almindelig omtale', (*få*) *i hænde* 'få i hånden, få fat i', *i sigte* 'inden for sigt, inden for det der kan ses', *i drømme* 'optrædende som en del af en drøm', (*have*) *i sinde* '(have) til hensigt', *i søvne* 'mens man sover', *i live* 'levende, mens man lever', *gå i rette med* 'bebrejde, rette på' egl. 'føre ind i retten'.

– Angivelse af aktuel eller kommende tid: *i tide* 'inden det blev for sent, i rette tid'.

Hvorfor er de gamle bøjningsformer bevaret?

Man kan aldrig vide med sikkerhed hvorfor nogle udtryk bevares. Men det er sandsynligt at visse udtryk huskes som enheder, snarere end som enkelte ord – *til søs, til fals, i forgårs, indenbords, på langs, over skrævs, til mode, til stede, til grunde, i tide, i drømme, på færde* osv. Sådanne udtryk fungerer som faste enheds-gloser med sammenhængende enhedsbetydning, snarere end som frit sammenføjede kæder af enkeltdele med bevaret betydning af disse enkeltdele. Det er især tydeligt ved de udtryk hvor enkeltdele som **fal* (*til fals*) og **forgår* (*i forgårs*) slet ikke findes som frie ord, eller hvor enkeltdele som *mod, vejr, torv, dør, fælle*-optræder med enten ældre eller udvidede

betydninger. Derimod er præpositioner som *til*, *i* osv. ikke mere noget der produktivt (aktivt) styrer genitiv eller dativ i alle mulige frit konstruerede kombinationer med alle mulige substantiver, som ikke har en

tilsvarende karakter af 'gloseagtige fast lagrede udtryk med selvstændig enhedsbetydning'.

Jan Katlev (f. 1944)
ph.d. i lingvistik

Flere nomineringer til Årets ord og udtryk:

Vi iler videre med en lille stribe nye kandidater til Årets ord og udtryk, idet vi minder om, at man både kan foreslå egne kandidater og stemme på dem, som har været bragt i dette og det foregående nummer af *Mål og Mæle*. Begge dele meddeles kenfaroe@hum.ku.dk inden 31. december 2008, hvorefter der bringes en fyldig omtale af de udkårne i årets første nummer. Vi trækker lod om et års abonnement blandt stemmegivere og forslagsstillere. Det kan selvfølgelig gives videre til andre.

Her er supplementet:

Årets ord:

- 1. kulturalisme**, begreb lanceret af Frederik Stjernfelt og Jens Martin Eriksen i deres bog *Adskillelsens politik*. Ordet dækker ifølge forfatterne over en venstrefløjstænkning, som ophøjer kultur til ideologi, og som forfatterne er stærkt kritiske over for.
- 2. Cevea**, venstreorienteret modstykke til den borgerlige tænketank

CEPOS. Forkortelsen står for *Centrum-venstre Akademiet*.

3. hjemmerøveri, betegnelse for brutalt indbrud og overfald på mennesker i deres eget hjem, en kriminalitetsform, der har fået en del omtale i 2008.

4. Barack Hussein Obama, navnet på den kommende amerikanske præsident med stærke afrikanske rødder. Navnets arabiske islæt blev forsøgt brugt mod ham under valgkampen.

Årets udtryk:

- 1. Tålt ophold**, juridisk begreb, der dækker over, at en udvisningsdømt får lov at blive under hensyntagen til trusler mod vedkommendes sikkerhed i hjemlandet; nyaktuelt i 2008; foreslået af Henrik Lorentzen, Valby.
- 2. "Tålt ophold skal gøres utåleligt"**, ordspillende citat af Venstres politiske ordfører, Inger Støjbjerg, i anledning af "Tunesersagen".
- 3. "Birthe er Birthe"**, tautologi, som Anders Fogh Rasmussen brugte som en slags undskyldning for ikke at afskedige integrationsministeren efter adskillige fodfejl.

